

УДК 378.011.3-051:159.964.21

<https://doi.org/10.31652/2415-7872-2024-80-23-27>

ЛАРИСА ЛІХІЦЬКА

<https://orcid.org/0000-0002-0883-7628>
larisaporish@gmail.com
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри мистецьких дисциплін
дошкільної та початкової освіти
Вінницького державного педагогічного
університету ім. М. Коцюбинського
вул. Острозького, 32, м. Вінниця

ЛЕСЯ СТАРОВОЙТ

<https://orcid.org/0000-0002-5888-1651>
starovojt.vin@gmail.com
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри мистецьких дисциплін
дошкільної та початкової освіти
Вінницького державного педагогічного
університету ім. М. Коцюбинського
вул. Острозького, 32, м. Вінниця

ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГА

У статті визначено конфліктологічну компетентність майбутнього учителя, як складову частину його професійної компетентності, здатність педагога використовувати спеціальні психологічні знання, уміння та навички поводження в конфліктних ситуаціях, здатність до попередження цих ситуацій. Визначено, що особливостями конфліктологічної компетентності майбутнього учителя є гнучкість спілкування, розвинений емоційний інтелект, позитивна активна життєва позиція, комунікативна толерантність, ініціативність у переосмисленні попереднього досвіду та здатність до засвоєння нових знань, мотивація до досягнення конструктивних рішень. З'ясовано, що особливого значення конфлікту набувають в освітянській сфері.

Ключові слова: конфліктологічна компетентність, професійна компетентність, міжособистісна комунікація, педагогічний конфлікт.

LARISA LIKHITSKA

<https://orcid.org/0000-0002-0883-7628>
larisaporish@gmail.com
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Valentyna Voloshyna Faculty
of Preschool and Primary Education,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University,
Ostrozkyi Str., 32, Vinnytsia

LESYA STAROVOIT

<https://orcid.org/0000-0002-5888-1651>
starovojt.vin@gmail.com
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Valentyna Voloshyna Faculty
of Preschool and Primary Education,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University,
Ostrozkyi Str., 32, Vinnytsia

FEATURES OF CONFLICT LOGICAL COMPETENCE AS A COMPONENT OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF A TEACHER

The article defines the conflict-related competence of the future teacher as a component of his professional competence, the teacher's ability to use special psychological knowledge, skills and abilities to deal with conflict situations and the ability to prevent these situations. It was determined that the features of the conflict-related competence of the future teacher are communication flexibility, developed emotional intelligence, a positive active life position, communicative tolerance, initiative in rethinking previous experience and the ability to learn new knowledge, motivation to achieve constructive solutions. It has been found that conflicts are of particular importance in the educational sphere. The most important causes of pedagogical conflicts are events in the state and society that directly or indirectly affect the activities of the pedagogical team; imperfection of the educational process, uneven or unfair distribution of the educational load, insufficient equipment of classrooms, outdated technological support, violation of labor legislation, frequent change of management, distribution of resources; satisfaction of the needs of a specific individual. Among the probable causes of pedagogical conflicts are the individual and psychological characteristics of the participants, a low culture of communication, gender and age differences. The specificity of pedagogical conflicts in comparison with other conflicts that arise in interpersonal interaction consists in: fierce competition; decline in the prestige of the teaching profession in society; differences in the social status and life experience of the participants; high emotionality; "pedagogical stereotype"; high personal anxiety of the teacher.

Key words: conflict-related competence, professional competence, interpersonal communication, pedagogical conflict.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується перетвореннями та нестабільністю. Новоутворення та протиріччя, які виникають у суспільстві, дедалі частіше призводять до конфліктів у різноманітних сферах життєдіяльності, зокрема освітянської.

Нинішній етап розвитку нашої держави спричиняє зростання конкуренції на ринку праці, підвищення рівня соціальних стресів та конфліктів. Результатом такого розвитку суспільства є зростання вимог до здатності особистості протистояти та керувати конфліктами. Це вимагає від сучасного фахівця професійної та конфліктологічної компетентності. У процесі підготовки майбутніх учителів важливим завданням постає формування компетентного фахівця, здатного розуміти себе та інших, керувати та попереджувати конфлікти.

Усе частіше в закладах освіти гостро постає проблема агресії, булінгу, мобінгу, емоційного та професійного вигорання. Усе це є наслідками несформованої конфліктологічної компетентності особистості, що призводять до виникнення конфліктів, психоемоційного перевантаження, психосоматичних розладів та внеможливають ефективного виконання професійних функцій. Саме тому, питання розвитку конфліктологічної компетентності вчителя набуває надзвичайної актуальності.

Аналіз наукових досліджень з проблематики конфліктологічної компетентності доводить, що це явище є багатовимірним феноменом. Конфліктологічна компетентність є структурним компонентом комунікативної компетентності (В. Шахов, А. Дорохова, Л. Коломієць, Б. Хасан), сукупністю якостей особистості, що забезпечують успішне виконання професійних функцій (Н. Кузьміна, В. Педоренко, Н. Лазаренко, В. Семиченко, М. Томчук), складовою соціально-психологічної компетентності особистості (Л. Мухіна, Г. Шульга, А. Шипілов), складовою професійної компетентності (Г. Габа, Г. Бережна, В. Зазикін, А. Коломієць), умовою успішної адаптації на майбутньому робочому місці (В. Штифурак, В. Сорочинська, М. Христюк), спеціальною компетентністю (Л. Цой), складовою конфліктологічної культури майбутнього фахівця соціономічної сфери (Т. Браніцька, Н. Пророк, І. Чухрій), засобом засвоєння позиції співробітництва у процесі взаємодії «учитель-учні» (Т. Комар, С. Плахотна), показником рефлексивно-поведінкового компоненту педагогічної толерантності майбутніх учителів (Ю. Гордієнко), умінням конструктивного розв'язку конфліктів (М. Медвідь, С. Кондратюк та ін.), чинником особистісного розвитку студентів (Л. Котлова, І. Мельник). Проблема розвитку конфліктологічної компетентності людини, а першочергово фахівців соціономічних професій, до яких належить професія вчителя, має тісний зв'язок з проблемою розвитку емоційного інтелекту та асертивної поведінки особистості.

Вирішення окресленої проблеми сприятиме подоланню протиріч та суперечностей між посиленням інформаційним та емоційним навантаженням, що висуває до молодого фахівця викладацька діяльність; специфікою діяльності, що передбачає взаємодію з великою кількістю різних особистостей, кожна з яких має власні психологічні особливості, що спричиняє необхідність розвинутого вміння безконфліктного педагогічного спілкування та відсутністю технологій, спеціальних програм розвитку конфліктологічної компетентності майбутніх учителів під час навчання; несформованістю сукупності якостей, які забезпечують здатність конструктивної педагогічної взаємодії та нагальністю потреби вирішення конфліктів різного типу.

Аналіз теоретико-методологічних джерел з досліджуваної проблеми виявив її недостатню вивченість у сучасній психолого-педагогічній науці, а також відсутність єдиної концепції щодо розвитку конфліктологічної компетентності майбутніх учителів.

Важливого теоретичного та емпіричного значення набуває поглиблене вивчення сутності та структури конфліктологічної компетентності вчителів, обґрунтування критеріїв, показників, рівнів та особливостей розвитку конфліктологічної компетентності майбутніх учителів.

Мета статті – охарактеризувати конфліктологічну компетентність майбутнього вчителя, як складника професійної компетентності.

У сучасній літературі наводять досить близькі за змістом визначення поняття «компетентність».

За визначенням А. Лукашенко, компетентність є формою прояву спеціалістом на практиці прагнення та здатності реалізовувати власний потенціал для успішного виконання діяльності [5].

Узагальнюючи представлені трактування поняття «компетентність», ми можемо визначити, що компетентність є інтегрованою здатністю особистості ефективно реалізовувати набуті знання, уміння та навички в діяльності. Компетентність має тісний зв'язок з досвідом особистості, який вона здобуває, виконуючи певну діяльність.

На сьогодні учені проводять численні дослідження цього феномену. А. Лукашенко визначає професійну компетентність, як професійну підготовку й здатність суб'єкта праці до виконання завдань і обов'язків діяльності, міру й основний критерій його відповідності вимогам професійної діяльності. Вона є складним системним утворенням, основними елементами якої є підсистема професійних знань; підсистема професійних умінь; підсистема професійних навичок; підсистема професійних позицій; підсистема професійних якостей; підсистема індивідуально-психологічних особливостей. До підсистеми професійних знань відноситься логічна системна інформація про навколишній і внутрішній світ людини, зафіксована в її свідомості. До підсистеми професійних умінь належать психічні утворення, що полягають у засвоєнні людиною способів і технік професійної діяльності. До підсистеми професійних навичок – дії, сформовані у процесі повторення певних операцій і доведені до автоматизму. До підсистеми професійних позицій відносять сукупність

сформованих установок й орієнтацій, відношення та оцінок внутрішнього й навколишнього досвіду, реальності й перспектив, а також досягнень, які визначають характер професійної діяльності та поведінки фахівця. Підсистему індивідуально-психологічних особливостей фахівця складають поєднання різних структурно-функціональних компонентів психіки, які визначають індивідуальність, стиль професійної діяльності, поведінки та виявляються у професійних якостях особистості [5].

В. Шахов визначає професійну компетентність через єдність професійних знань, умінь, професійних позицій та психологічних якостей педагога, що забезпечують високий рівень його професійної діяльності; єдність теоретичної та практичної готовності педагога до реалізації діяльності, що характеризує його професіоналізм [8]. На думку В. Галузяка, професійна компетентність учителя є «системним проявом професійних знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, здібностей і особистісних якостей, які дають змогу успішно виконувати завдання педагогічної діяльності» [2, с. 52].

Н. Лазаренко зазначає, що професійна компетентність – це особистісна властивість педагога, що дає змогу продуктивно вирішувати навчально-виховні завдання [4].

Серед структурних складових професійної компетентності конфліктологічна компетентність займає особливе місце.

Т. Браніцька розглядає конфліктологічну компетентність педагогів як цільову спрямованість процесу конфліктологічної підготовки. Дослідниця вважає, що конфліктологічна компетентність є інтегративним поняттям: компонентом професійної компетентності педагога та видом спеціальної компетентності [1].

За визначенням Л. Котлової, конфліктною компетентністю певною мірою володіє кожна людина. Це ті прийоми та способи, за допомогою яких кожен з нас вирішує конфлікти в повсякденному житті, не опираючись на наукові методи, а конфліктологічна компетентність передбачає звернення до наукового підґрунтя. Вона являє собою рівень розвитку обізнаності про діапазон можливих стратегій конфліктуючих сторін і вміння надати сприяння в реалізації конструктивної взаємодії в конкретній конфліктній ситуації [6].

У своїх дослідженнях Л. Ярослав доходить висновку, що конфліктологічна компетентність є когнітивно-регулятивною підструктурою професіоналізму особистості й діяльності. Вона є динамічним структурнорівневим утворенням, яке характеризується наявністю знань про конфлікт, володінням широким спектром стратегій поведінки в конфлікті, емоційною саморегуляцією та значимими особистісними властивостями (емпатія, рефлексивність тощо) [9].

С. Філь вважає, що конфліктологічна компетентність передбачає, перш за все, здатність фахівця розуміти й аналізувати, а також прогнозувати можливі конфліктні ситуації, спираючись на систему відповідних знань [11].

Узагальнюючи вищевикладений матеріал, ми можемо висновкувати, що не існує єдиного погляду щодо поняття конфліктологічної компетентності. Наведені визначення мають як спільні, так і відмінні риси. Але усі вони відображають одну головну ідею, яку ми вбачаємо в тому, що конфліктологічна компетентність – це готовність не лише перебувати у «центрі» конфлікту, а й готовність та вміння ним керувати й попереджувати його виникнення. Для цього важливим є усвідомлення власних емоцій, цінностей, мотивів, цілей та можливостей.

З точки зору професійної діяльності конфліктологічну компетентність майбутнього вчителя можна визначити як здатність використовувати спеціальні психологічні знання, уміння та навички поведінки у конфліктних ситуаціях та здатність до попередження цих ситуацій [6].

Здатність усвідомлювати власні емоції та розуміти їх, а також здатність усвідомлювати та розуміти емоції інших людей, є одним із ключових факторів, що визначають здатність особистості до конструктивного встановлення, розвитку взаємостосунків та адаптації в суспільстві. Цю здатність розглядають у межах емоційного інтелекту й вона є важливою умовою для формування конфліктологічної компетентності. Саме тому, ми вважаємо за доцільне зупинити свою увагу на такому явищі як емоційний інтелект.

Дж. Маєр, П. Саловей, Д. Карусо розглядають емоційний інтелект як підструктуру соціального інтелекту та представляють його як комплекс ментальних здібностей, які сприяють усвідомленню та розумінню емоцій (як власних, так і оточуючих людей). Нездатність розпізнавати та розуміти власні емоції має назву алекситимії [13].

Р. Бер-Он розглядає емоційний інтелект як компетентність у сфері прояву емоцій, а не у сфері інтелектуальних здібностей. Емоційний інтелект є поєднанням знань та навичок в емоційній сфері, а також і особистісних якостей (самоповага, оптимізм). Дослідник запропонував власну змішану модель емоційного інтелекту, відповідно до якої цей феномен представлений як множинність некогнітивних здібностей і навичок, що впливають на можливості індивіда успішно долати перешкоди і тиск з боку оточення [11].

Підсумовуючи погляди зазначених учених, ми розуміємо емоційний інтелект як здатність розуміти, пояснювати емоції (власні та оточуючих) та керувати ними для реалізації продуктивної

діяльності. Таким чином, розпізнавання емоцій призводить до усвідомлення змісту переживань та корекції поведінки. Така здатність є надзвичайно важливою для вчителя. Не менш важливою здатністю, що визначає його конфліктологічну компетентність є здатність до асертивної поведінки.

Е. Солтер визначає асертивну поведінку як конструктивний спосіб міжособистісної взаємодії [14].

Асертивна поведінка є «золотою серединою» між боротьбою та уникненням у конфлікті. Вона має зв'язок з ціннісними орієнтаціями людини, її спрямованістю, самопізнанням та самореалізацією, емоційною рівноваженістю, рефлексією, самооцінкою. Тому така поведінка сприяє не лише конструктивному вирішенню проблемної ситуації, але й попереджує виникнення конфлікту [6].

На думку Т. Коробкової, саме асертивна поведінка учителя є оптимальним варіантом спілкування учителя з учнями та сприяє формуванню учня як відповідальної, самостійної особистості, яка здатна вирішувати проблемні ситуації [12].

Асертивна поведінка відіграє важливу роль у міжособистісних стосунках, адаптації, попередженні емоційного та професійного вигорання, психічному здоров'ї та тривалості життя людини [3]. Саме тому, віднедавна вчені звертають особливу увагу на розвиток асертивної поведінки в учителів. Ми поділяємо ці погляди та вважаємо, що асертивна поведінка є одним із компонентів конфліктологічної компетентності майбутнього учителя.

У ході аналізу наукової літератури, ми доходимо висновку, що конфліктологічна компетентність учителя є динамічним утворенням, яке потребує постійного розвитку та змістовного наповнення новими підходами, теоріями, технологіями. Одним із чинників розвитку конфліктологічної компетентності вчителя є формування в нього активної життєвої позиції та ініціативності.

Активна життєва позиція є ознакою гармонійно розвинутої особистості в усіх сферах її життєдіяльності та взаємодії. Конфліктологічно компетентним фахівцем може стати лише той учитель, у якого сформованою є не просто активна життєва позиція, а позитивна активна життєва позиція. Ця позиція характеризує особистість як активно діючу особу, яка прагне змінити оточуючу реальність у бік добра та доброчесності. Їй притаманні: відповідальність за власні вчинки, небайдужість, емпатійність, активність [6].

Інтегральними якостями, властивостями особистості, які є необхідними сучасному фахівцю М. Томчук виокремлює професійну мобільність та соціальну компетентність [7].

Не менш важливим чинником розвитку конфліктологічної компетентності вчителя є усвідомлення, розуміння та засвоєння ним ефективних способів не лише подолання конфліктних ситуацій, а й їхньої профілактики. Для цього від педагога вимагають: оволодіння необхідними нормами соціальної взаємодії, набуття конфліктологічної грамотності, усвідомлення власних психологічних проблем, оволодіння навичками саморегуляції та конструктивного психологічного захисту.

Висновок. Отже, розвиток конфліктологічної компетентності вчителя є динамічним та керованим процесом, який може здійснюватися двома шляхами: перший – самовиховання та саморозвиток; другий – регулярні тренінги, сюжетно-рольові та ділові ігри, вправи тощо. Психологічними особливостями, які сприяють цьому процесу є: компромісність, поступливість, терпимість до думки інших, комунікативна толерантність, асертивність, емоційний інтелект, мобільність, позитивна активна життєва позиція, діалогічність спілкування, навички активного слухання.

Література

1. Браніцька Т. Р. Формування конфліктологічної культури майбутніх фахівців соціономічної сфери. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. №4. С. 24–30.
2. Галузьяк В. М. Складові загальнопедагогічної компетентності вчителя. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2017. Випуск 49. С. 46–54.
3. Колесник Н. Є. Культурологічний підхід у підготовці майбутніх учителів початкової школи до формування предметно-перетворювальної компетентності учнів. *Наукове електронне періодичне видання*. 2014. Вип. 5. С. 106–111.
4. Лазаренко Н. Професійна підготовка вчителів у педагогічних університетах України в умовах євроінтеграції. *Вінниця : Друк*, 2019. 167 с.
5. Лукашенко А. О. Педагогічні умови формування конфліктологічної компетентності вчителя загальноосвітнього навчального закладу. *Київ*, 2006. 24 с.
6. Мухіна Л. Психологічні особливості розвитку конфліктологічної компетентності майбутніх вчителів. *Київ : Стронг*, 2019. 184 с.
7. Томчук М. І., Томчук С. М. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі: монографія. *Вінниця : ВІНДРУК*, 2018, 200 с.

8. Шахов В. І. Психологічні технології підготовки фахівців соціономних професій. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія* Зб. наук. праць. Випуск 49. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. С. 183–190 с.
9. Холковська І. Л., Галузьяк В. М. Педагогічна конфліктологія: навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. 208 с.
10. Ярослав Л. О. Психологічний аналіз структури конфліктологічної компетентності майбутнього вчителя. *Вісник НТУ «КПІ»*. Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2010. №1(28). С. 140–144.
11. Bar-On R. Emotional intelligence: An integral part of positive psychology. *South African Journal of Psychology*, 40(1). 2010. P. 54-62
12. Korobkova T. A. Assertiveness as a kind of pedagogical communications Ottawa: Ed. VYPY, 2000. 150 p.
13. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Emotion intelligence: theory, findings, and implication. *Psychological inquiry*. 2004. Vol. 15. N 3. P. 197-215.
14. Salter A. Conditioned reflex therapy. New York: Creative Age Press. 1949. 359 p.

References

1. Branicka T.R. (2013). Formyvanha konfliktologichna kylytra maibetnih fahivciv socionomichnoi sferi. [Formation of conflict culture of future specialists in the socio-economic sphere]. *Teoria i praktika upravlinna socialnimi*. P. 24-30. [in Ukrainian].
2. Haluziak V. M. (2017). Skladovi zahalnopedahohichnoi kompetentnosti vchytelia. [Components of a teacher's general pedagogical competence]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. Kotsiubynskoho. Seriya: Pedahohika i psykholohiia*. Vypusk 49. P. 46-54. [in Ukrainian].
3. Kolesnik M.J. (2014). Kylytologichnii pidhid y pidgotovci maibytynih vchyteliv pochatkovoї shkoli do formyvanha predmetbo-peretvoryvslnoi kompetentnosti ychniv. [Cultural approach in the preparation of future primary school teachers to the formation of subject-transformative competence of students]. *Naykove elektrone vidanna. Vip. 5*. P. 106-111. [in Ukrainian].
4. Lazarenko N.I. (2019). Profeaiina pidgotovka vchyteliv y pedagogichnah universitetah Ykraini v ymovah evrointegracii. [Professional training of teachers in pedagogical universities of Ukraine in the conditions of European integration]. *Vinnica: Dryk*. 167 p. [in Ukrainian].
5. Lykashenko A.A. Pedagogichni ymovi formyvanha kylytologichnoi kompetentnosti vchitekiv zagalnoosvitnogo zaklady. [Pedagogical conditions for the formation of conflict-related competence of a teacher of a general educational institution]. *Kyiv*, 24 p. [in Ukrainian].
6. Myhina L. (2019). Psihologichni osoblivosti rozvitky kylytologichnoi kompetentnosti maibytynih vchyteliv. [Psychological features of the development of conflict-related competence of future teachers]. *Kyiv: Strong*. 184 p. [in Ukrainian].
7. Tomchuk M.I., Tomchuk S.M. (2018). Psihologia trivogi, strahy ta agresii osobistosti v osvithomy prostori: monografia. [Psychology of anxiety, fear and aggression of the individual in the educational process: monograph]. *Vinnica: Vindryk*. 200 p. [in Ukrainian].
8. Shahov V.I. (2017) Psihologichni tehnologii pidgotovki fahivciv cocionomichnih profesii [Psychological technologies for training specialists in socio-economic professions.]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: Pedahohika i psykholohiia: Zb. nauk. prats. Vypusk 49. Vinnytsia: TOV «Nilan LTD», 2017. S. 183-190 s.* [in Ukrainian].
9. Kholkovska I. L., Haluziak V. M. Pedahohichna konfliktolohiia: navchalnyi posibnyk. [Pedagogical conflictology: a textbook]. *Vinnytsia: TOV «Nilan LTD», 2015. 208 s.*
10. Uaroslav L.O. (2010). Psihologichnii analiz stryktyri kylytologichnoi kompetentnosti maibytynih vchyteliv. [Psychological analysis of the structure of conflict-related competence of the future teacher]. *Visnik NTU KPI. Seria: Filozofia. Psihologia. Pedagogika. №1(28)*. P.140-144. [in Ukrainian].
11. Bar-On R. (2010). Emotional intelligence: An integral part of positive psychology. *South African Journal of Psychology*, 40(1). p. 54-62. [in English].
12. Korobkova T. (2000). Assertiveness as a kind of pedagogical communications Ottawa: Ed. VYPY. 150 p. [in English].
13. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. (2004). Emotion intelligence: theory, findings, and implication. *Psychological inquiry*. Vol. 15, N 3 p. 197-215. [in English].
14. Salter A. (1949). Conditioned reflex therapy. New York: Creative Age Press. 359 p. [in English].